

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE SAYGI BİLDİREN (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-) YARI TASVİR FİİLLERİ

Ülkü POLAT*

Geliş Tarihi: Ekim, 2017

Kabul Tarihi: Aralık, 2017

Öz

Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde birleşik fiiller sık kullanılmıştır. Bu birleşik fiiller isim + yardımcı fiil veya fiil + zarf-fiil eki + fiil kuruluşundadır. Bu kuruluşlardan fiil + zarf-fiil eki + fiil kuruluşunda, Türkçenin diğer tarihî devirlerinde asıl fiil olarak karşımıza çıkan pek çok fiilin Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde kuruluşta yer alan birinci fiilin anlamına katkı yapan bir yardımcı fiil fonksiyonunda olduğu görülmüştür. Bu kuruluşta asıl tasvir fiilleri kullanıldığı gibi yarı tasvir fiilleri de sık kullanılmıştır. Bu çalışmada birleşik fiil kavramı üzerinde kısaca durularak Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde kullanılan tasvirî fiiller ve bu birleşik fiiller içerisinde saygı bildiren tasvir fiilleri örneklerle incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygur Türkçesi, birleşik eylem, birleşik fiil, tasvir fiilleri, yarı tasvir fiilleri.

RESPECT INDICATING VERB PROTODESCRIPTIF IN OLD UYGHUR TURKISH (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-)

Abstract

Compound verbs were frequently used in the works of the Old Uyghur Turkish period. These compound verbs are composed of noun + auxiliary verb or verb + gerund-affix + verb. It is seen that many of the verbs which were confronted as the main verb in the other historical periods of Turkish language are in the auxiliary verb function which contributes to the meaning of the first verbs that were included in the works of the Old Uyghur Turkish period in the establishment of verb + gerund-affix + verb. As well as using the original descriptive verbs in this structure, the verb protodescriptif were also frequently used. In this study, depiction of the compound verbs used in the works of the Old Uyghur Turkish period and descriptive verbs of reverence in these combined verbs will be examined with examples.

Keywords: Old Uyghur Turkish, compound verbs, descriptive verbs, verb protodescriptif.

Birleşik fiiller Türkçede iki yolla oluşturulur. Birinci yol bir isim ve bir yardımcı fiilin birlikte kullanılması, ikinci yol iki fiilin zarf-fiiller yardımıyla bağlantılanmasıdır. İkinci kuruluş için Türkçe dil bilgisi kaynaklarında *tasvir fiili*, *tasvirî fiil* adlandırması da yaygın olarak kullanılır. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde birleşik fiili, ad soylu bir kelimeyle *etmek*, *eylemek*, *olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya sıfat-fiil ya da zarf-fiil

* Öğr. Gör.; Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ulkupolat@kilis.edu.tr.

ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü olarak tanımlar (Korkmaz, 2007: 46). Tasvir fiilini ise zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil olarak tanımlar (Korkmaz, 2007: 208). Ergin, birleşik fiili bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlamış ve birleşik fiilleri *isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* ve *fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* şeklinde iki grupta incelemiştir. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller bahsinde de şu bilgilere yer verir: “Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-* fiilleridir. Bunların başına fiillerin vokal nadir olarak da –ıp, –ip gerundiumu getirilerek birleşik fiil yapılır. Bugün vokal gerundiumları tek olarak kullanılmadıkları için görüldükleri yerde birleşik fiilin var olduğu kolayca anlaşılır. Eski devirlerde ise vokal gerundiumu birleşik fiil unsuru olduğu gibi tek başına zarf da olduğu için o devirlerde birleşik fiille zarflı müstakil fiili ayırmak biraz dikkat ister.” Ergin, tanınmış gramercilerin bu hataya düştüklerini ve eski devrin zarflı müstakil fiillerini de birleşik fiil olarak kaydettiklerini belirtmiştir (Ergin, 1997: 386-387). Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri Fiil* adlı eserinde birleşik fiilleri bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller ve iki tarafı fiil olan birleşik fiiller olmak üzere iki grupta inceler. İki tarafı fiil olan birleşik fiillerin bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiillere göre Kutadgu Bilig’de daha az kullanıldığını belirtir, bunun sebebinin ünlü gerundium eklerini almış fiillerle yardımcı fiillerin müstakil hüviyetlerinin henüz muhafaza edilmeleri ve ünlü gerundium şekillerinin cümlede umumiyetle zarf görevinde yer almaları olarak kaydeder (Ercilasun, 1984: 83). Deny, katmerli ve birleşik fiiller başlığı altında, ikincisi yardımcı olarak kullanılan iki fiilli bir küme biçimindeki fiillere katmerli veya yardımcı adını veriyoruz, der (Deny, 2012: 437). Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde *tasvir fiillerinin* –e ve –i zarf-fiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanları olduğunu belirtir ve tasvir fiillerini, yeterlik fiilleri, ivedilik fiilleri, süreklilik fiilleri ve yaklaşık fiiller olmak üzere dört grupta inceler. Bunların dışında bizim de çalışmamızda temel aldığımız *yarı tasvir fiilleri* başlığında ise şu bilgilere yer verir: “Dilimizde tıpkı tasvir fiilleri kalıbında kurulmuş olup tasvir fiili anlatımı taşımayan, yani ikinci fiilin esas anlamında olan birleşiklere rastlanmakta (çıkagelmek, alakoymak), buna karşılık da –ip ulama zarf-fiilleri ile yapılmış olup tasvir fiili anlatımı bağlamış olan birleşik fiillerimiz bulunmaktadır (yapıp durmak, sürüp gitmek, apışıp kalmak)”. Banguoğlu, *yarı tasvir fiilleri* bölümünde bahsettiği birleşiklerin Eski Türkçede de (oplayu tegmek, kılı alkamak) yaygın olduğunu belirtir (Banguoğlu, 2007: 488-493). Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında tasvir fiilleri genellikle *yeterlik*, *tezlik*, *sürerlik* ve *yaklaşma* fiilleri olarak dört grupta incelenir. Eski Uygur Türkçesinde incelenen eserlerde fiile bu ifadeleri veren yardımcı fiillerin *bêr-*, *u-*, *tur-* fiilleri olduğu görüldü.

Bu yardımcı fiillerin dışında Eski Uygur Türkçesi döneminde hem asıl fiil manasında hem de fiil + zarf-fiil + fiil kuruluşunda yardımcı fiil olarak birinci fiile çeşitli anlam ifadeleri katan birçok fiil kullanılmıştır. Biz çalışmamızda *bër-*, *u-*, *tur-* tasvir fiillerini bu kuruluşdaki diğer birleşik fiillerden ayırmak için bunların dışında kalan fiil + zarf-fiil + fiil kuruluşunda yer alan ikinci fiillere yarı tasvir fiilleri demeyi uygun bulduk. Yarı tasvir fiilleri bakımından Eski Uygur Türkçesi zengin bir görünüm arz eder. Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde Orhun Türkçesinde *id-* “bir şeyi tamamlayıp bitirmek”, *bar-* “gittikçe yoğunlaşmak”, *kör-* “birinin bir şey yaptığından emin olmak” fiillerinin hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir. Uygur Türkçesinde kullanılan yardımcı fiiller olarak da *alk-*, *bar-*, *bol-*, *er-*, *id-*, *kal-*, *kel-*, *tur-*, *tut-*, *tüket-* ve *yori-* fiillerini kaydeder ve bu fiillerin Uygur Türkçesindeki yardımcı fiil listesinin hepsi olmadığını, bir fiilin yardımcı fiil mi veya asıl fiil mi olarak kullanıldığının anlaşılmasının güç olduğunu belirtir. Erdal, *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* fiillerini de sosyal yapıyı yansıtan birleşik fiiller olarak başka bir başlık altında değerlendirir, *yükün-* fiiline ise bu bağlamda yer vermez (Erdal, 2004: 246-257). Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde birleşik eylemlerin *Ad ya da Sıfat + Yardımcı Eylem ve Eylem Zarfı + Tasvir Eylemi* şeklinde oluştuğunu, Ad ya da sıfat + yardımcı eylemin iki türlü olduğunu, birincisinin ad ya da sıfat + *bol-* “olmak”; ikincisinin ad ya da sıfat + *kıl-* ya da *kış-* “birlikte kılmak” olduğunu örneklerle inceler. *Eylem Zarfı + Tasvir Eylemi* başlığı altında ise bu tür birleşik eylemler genellikle ünlülü bir eylem zarfı ile onu izleyen *bar-*, *bër-*, *id-*, *élt-*, *kal-*, *kel-*, *kör-* ve *u-* eyleminden oluştuğunu belirterek, *bar-* “gitmek” fiilinin eylemin tamamlandığını; *bër-* “vermek” fiilinin, eylemin başkası yararına yapılmış olduğunu; *id-* “göndermek” fiilinin eylemi pekiştirdiğini; *élt-* “iletmek, göndermek” fiilinin eylemi pekiştirdiğini; *kal-* fiilinin eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini; *kel-* fiilinin eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini; *kör-* “görmek” fiilinin eylemin gecikmeden, çabucak yapılması istediğini; *u-* “yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak” fiilinin eylemin yapılabileceğini, bunun için yeterli gücün bulunduğunu; *yori-* “yürümek” fiilinin uzunca bir zaman sürüp gittiğini belirten tasvir fiilleri olduğunu kaydeder. Tekin saygı ifade eden, bir işin hürmetle yerine getirildiğini belirten *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* yarı tasvir fiillerine yer vermemiştir (Tekin, 2000: 99). Gabain, *birleşik fiiller* başlığı altında şu bilgilere yer verir: “I. (mantıkî) esas fiil ve (gramerlik çekimli) yardımcı fiil, II. (mantıkî) esas fiil ve (gramerlik çekimli) modal yardımcı fiil. Birinci zarf fiildir. a) *kıl-u u-yur men* “kılabilirim, yapabilirim”, *kıl-galı sakın-ur men* “kılmayı düşünürüm, yapmayı düşünürüm”; b) *kıl-u tegin-ür men* “gayretle kılıyorum, gayretle yapıyorum”; c) *té-p ötün-ür men* “...deyip rica ediyorum.” III. (mantıkî) esas fiil ve (gramerlik çekimli) tasvirî fiil. Birinci bir zarf fiil yahut ondan türemiş bir şekildir. A) *kıl-u tut-ar men* “yapıp dururum”; b) *ert-ip kal-ır men* “geçip giderim”; c) *kıl-galı yat-ur men* “hemen yapacağım”; ç) *kıl- kalır men*

“hemen yapacağım””. Gabain, *u-*, *sakin-* ve bizim yarı tasvir fiilleri olarak kabul ettiğimiz saygı bildiren *tegin-* ve *ötün-* fiillerini modal yardımcı fiil başlığı altında incelemiştir (Gabain, 2007: 109-110). Şinasi Tekin, tarifî (tasvirî) yardımcı fiiller olarak adlandırdığı yardımcı fiillerin asıl manaları dışında yardımcı fiil olarak mana derecelenmeleri ifade etmesinin Uygur Türkçesinde Köktürkçe’ye göre çok daha yaygın olduğunu, bunun sebebinin de Uygur edebiyatına kaynaklık etmiş olan yabancı diller olduğunu, tarifî (=tasvirî) yardımcı fiillerin, esas fiillerin manalarını yakından tarif, tayin ve tasvir ettiklerini belirtir. Tekin, *u-*, *bil-*, *sakin-*, *katıglan-*, *yara-*, *ıd-*, *ogra-*, *kılın-*, *titin-*, *alk-*, *küse-*, *ay-*, *katıglan-*, *anun-*, fiillerini tasvirî fiiller olarak kaydeder. Tasvirî fiiller arasında yer verdiği *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* fiillerini de şu örneklerle inceler: “*kıl-u tegin-* ‘hürmetle yapmak’, *yükün-ü ötün-* ‘hürmetle eğilmek’, *nomla-yu yarlıka-* ‘haşmetle, lütfen vaaz vermek’ *bar-galı ötün-* ‘hürmetle (huzura) çıkmak’, *boşur-galı yarlıka-* ‘lütfen öğretmek”” Şinasi Tekin de, *yükün-* fiiline yer vermemiştir (Ş. Tekin, 1992: 98). Eraslan, Uygurcada kullanılan tasvirî yardımcı fiilleri esas fiile kazandırdıkları anlamları ile birlikte sıralar. Eraslan, tasvirî fiiller başlığı altında, *al-* “almak”, *alk-* “bitirmek, tüketmek”, *anun-* “hazırlanmak, hazır olmak”, *bar-* “varmak, gitmek”, *bër-*, *bir-* “vermek”, *bil-* “bilmek”, *bol-* “olmak”, *bultuk-* “bulunmak”, *ıd-* “göndermek”, *kal-* “kalmak”, *katıglan-* “katlanmak, tahammül etmek”, *kel-* “gelmek”, *kılın-* “esaslı yapmak, meşgul olmak, gayret etmek”, *kod-* “koymak, bırakmak, terk etmek”, *küse-* “istemek, arzu etmek”, *ogra-*, *ugra-* “uymak, niyetinde olmak”, *sakin-* “düşünmek, tasarlamak”, *titin-* “cesaret etmek”, *tut-* “tutmak, bulundurmak”, *tüket-* “bitirmek”, *una-* “uygun bulmak, razı olmak”, *yat-* “yatmak”, *yori-* “yürümek, devam etmek”, *köngül örit-* “duygu beslemek, karar vermek”, *küsüş örit-* “duygu beslemek, istek duymak”, *teğimlig bol-* “layık olmak” fiillerine yer verir. Bu tasvirî fiiller içerisinde *ötün-* “rica etmek, arz etmek” *yükün-* “saygıyla eğilmek” *yarlıka* (<yarlıgka-) “buyurmak, bağışlamak”, *tegin-* “erişmek” fiillerini de kaydeder (Eraslan, 2012: 443-448).

Araştırmacıların listelediği tasvirî fiiller içerisinde yer alan ve Eski Uygur Türkçesinde pek çok örneğine rastlanan *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* fiilleri incelenen eserlerde hem asil fiil olarak hem de fiil + zarf-fiil + fiil kuruluşunda esas fiilde belirtilen hareketin hürmetle yapıldığını ifade etmek üzere kullanılmıştır.

ötün- fiilini Clauson *ötüg* sözüyle kökteş olarak değerlendirmiş, “saygıyla arz etmek veya rica etmek” anlamlarıyla kullanıldığını, kendisinden önce *-u/-ü* zarf-fiil ekiyle birlikte “gözü kesmek” anlamında, genellikle de “rica etmek” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 62). Arslan Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri* adlı eserinde *ötün-* fiilini “nedamet etmek, pişman etmek; ricada bulunmak, dilemek, küçüğün büyüğe hitabı; büyüklerden bir dilek istemek; hikâye söylemek; arz etmek, dilekte bulunmak,

ricada bulunmak; şefaet istemek, niyaz etmek anlamlarıyla kaydeder (Erol, 2008: 438). Marcel Erdal, *ötün-* fiiline sosyal yapıyı yansıtan yardımcı fiiller başlığı altında yer verir ve bu fiilin *yarlıka-* fiilinin tevazu karşılığı olarak “dua etmek, bir şeyi kibar bir şekilde yapmak” anlamlarıyla özellikle de tırnak işaretinin de bulunduğu açıklayıcı birleşik cümlelerde kullanıldığını belirtir. Saygı ve hürmet bildiren *ötün-* fiilinin daha düşük statüde kişiler için kullanıldığını da ekler (Erdal, 2004: 528). Yine *ötün-* fiili Caferoğlu tarafından “nedamet etmek, pişman etmek, pişman olmak; ricada bulunmak, dilemek, küçüğün büyüğe hitabı” anlamlarıyla (Caferoğlu, 2011: 155); Ş. Tekin tarafından, “rica etmek; sormak; (bir şeyi) hürmetle yapmak” anlamlarıyla (Ş. Tekin, 1960: 448); Ayazlı tarafından “arz etmek, rica etmek, bildirmek, sormak, söylemek” anlamlarıyla (Ayazlı, 2012: 335); Hamilton tarafından, “saygılı bir biçimde anlatmak, arz etmek, dilemek, bir dilek sunmak anlamlarıyla” (Hamilton, 2011: 158) kaydedilmiştir. Eraslan “rica etmek, arz etmek” anlamındaki *ötün-* fiilinin, esas fiilde belirtilen hareketin yapılmasının rica edildiğini, arz edildiğini veya hürmetle yapıldığını ifade ettiğini belirtir (Eraslan, 2012: 446). Saygı bildiren yarı tasvirî fiil olarak kullanılan *ötün-* fiilinin dönem eserlerinde hem asıl fiil hem tasvirî fiil olarak kullanımları şu şekildedir:

ötün- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı örnekler:

ol beş yüz er kamugun ol körmez yêrçike ötünti-ler “O beş yüz er hepsi birlikte o görmeyen kılavuza başvurdular.” (PK XXIV, C 3, s. 38)

ol üdün ol kapag-çı kırkın-lar.. içgerü kirip ötünti-ler “O zaman muhafız kızlar içeri girip arz ettiler.” (PK XLIV, C 2, s. 48)

ol üdün ikinti buyruk ötrü bodis(a)t(a)v tegin etözin buşi bërip neteg kılmış işlerin eyin kezigçe tüzü tüketi ötündi “O zaman ikinci kumandan Bodhisattva prensin vücudunu sadaka verip nasıl işler yaptığını sırasıyla tamamen arz etti.” (AB 624/20-23, s. 100-101)

teyri teyrisi burkanig ölürgeli sakınıp eviğe aşka ötünti .. “Tanrılar Tanrısı Burkanı öldürmeyi düşünüp evine yemeğe buyur etti.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/14-15, s. 115)

tegin inçe tęp ötünti luu kanlarınta çintemeni erdini bulsar bar kim ülüglüg kutlug kişi ol erdini bulsar kamag tı[n]lıglarka asıg tusu kılur anı üçün taluyka kirigseyür men tęp ötünti. “Prens şöyle söyledi: Ejderha hanlarında cintâmani mücevheri var ki şanslı, talihli kişi o mücevheri bulsa bütün canlılara faydası dokunur, onun için okyanusa gitmek istiyorum dedi.” (PK XXI C 2, s. 37)

ançulayu yme men el tüzmiş üdinte bursay erdni üdinte kılmış kazganmış tsuy ayag kılınçımznu ökünü boşunu aç a yada kşanti ötünür biz. “Bu şekilde benim devleti düzenlediğim

zamanda cemaat cevheri zamanında işlenmiş, birikmiş günahlarımızdan, fena davranışlarımızdan pişman olup tövbe edip açarak af dileriz.” (TT 4/A, 15-19, s. 434)

ötün- fiilin yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığı örnekler:

antadata berü t(e)ñrim yek kılınçına anıg kılınçl(i)g ş(u)mnu ögümüzni sakinçim(i)znu azgurdukin a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz için kam(a)g y(a)ruk üzütleriniñ tö[zine] [yıl]tızın[a], arıg y(a)ruk ezrua t(e)[ñ]rike [neçe y]azıntum(i)z yanıl(t)m(i)z erser, [y(a)ruklu] karalı t(e)ñrili yekli tözi yultızı [ol tédim(i)z] erser tırgürser t(e)ñr[i tırgürür], ölürser t(e)ñri ölürür tédim]iz erser, edgüg anıgıg kop t(e)ñri y(a)ratmış ol tédim(i)z erser, menigü t(e)ñriläriğ [yarat(i)g]lı ol tédim(i)z erser, hormuzta [t(e)ñrili ş](u)mnulu inili eçili ol [tédi]m(i)z erser, t(e)ñrim söde berü [b]ilmetin t(e)ñrike ig(i)deyü montag ulug çulvu sav sözledim(i)z erser mondag bo boşunçsuz yazok yaz(i)nt(i)m(i)z erser, t(e)ñrim amtı m(e)n raym(a)st f(e)rzind ökü[nür m(e)n ya]zokda boşunu ötünür m(e)n m(a)n[astar] hirza, kutlug bars “O zamandan beri efendim, şeytan davranışına, kötü davranışlı şeytan aklımızı, düşüncemizi saptırıp nihayet bilgisiz, düşüncesiz olduğumuz için bütün aydınlık ruhların esasına, temeline, arı, aydınlık Ezrua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip, hata yaptıysak, ışık ve karanlık, tanrı ve şeytanın esası, temelidir dediysek, diriltirse tanrı diriltir, öldürürse tanrı öldürür dediysek, iyiyi kötüyü hep tanrı yaratmış dediysek, ebedi tanrıları yaratandır dediysek, Indra tanrı, şeytan kardeş, ağabeydir dediysek, tanrım uzun zamandan beri bilmeden tanrıya yalan söyleyerek böyle büyük yalan sözler söyledimse, böyle affedilmez günah işlediysek, tanrım şimdi ben pişman olurum, günahlarımdan bağışlanmayı dilerim.” (HU II.A/16-39, s. 79-80)

törtinç söki t(e)ñri yalavaçı burhanlarka buyançı bügte<g>çi arıg dendarlarka bilmetin neçe yaz(i)nt(i)m(i)z erser, yme kertü t(e)ñri yalavaçı burhan tepen edgü kılınçl(i)g arıg dendar tıp kertkünmed(i)m(i)z erser, t(e)ñri nomın sözleser biligsiz(i)n utru üzned(i)m(i)z erser, nomug törög yadturmatın tıdtım(i)z erser, t(e)ñrim amtı ökünür biz yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza “Dördüncü olarak eskiden tanrı elçisi Buddhalara, iyiliksever, sevap sahibi temiz rahiplere, bilmeden ne kadar günah işlediysek, ayrıca gerçek tanrı elçisi Buddha, iyi davranışlı rahip diye onlara inanmadıysak, tanrının öğretilerine, söylediklerine bilgisizce karşı geldiysek, yasayı, öğretiyi yaymadan engellediysek, tanrım şimdi pişman oluruz, günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II. A/102-116, s. 82)

bëşinç bëş türlüğ tnl(i)gka bir yme eki adakl(i)g kişike ekinti tört butlug tnl(i)gka üçünç uçugma tnl(i)gka törtünç suv içreki tnl(i)gka bëşinç yérdeki bag(i)rın yorigma tnl(i)gka söde berü t(e)ñrim bo bëş türlüğ tnl(i)g(i)g tural(i)g(i)g ulugka kiçigke t(e)gi, neçe korkit<t>(i)m(i)z ürkit<t>(i)m(i)z erser, neçe urt(u)muz yünt<t>ümüz erser, neçe açıt<t>ım(i)z

agrit<t>im(i)z erser neçe ölürdüm(ü)z erser, monça tnl(i)gka tural(i)gka öz öteğci boltumuz amtı t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza “Beşinci olarak beş türlü canlıya, ilk olarak iki ayaklı insana, ikinci olarak dört bacaklı canlıya, üçüncü olarak uçan canlılara, dördüncü olarak su içindeki canlılara, beşinci olarak sürüngen canlılara, uzun zamandan beri tanrım bu beş türlü canlıya, mahlûka büyükten küçüğe onları ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurduk, aşağıladıysak, ne kadar öldürdüysek, bunca canlıya, mahlûka can borçlu olduk, şimdi tanrım günahlardan bağışlanmayı diliyoruz.” (HU II. A/117-132, s. 83)

t(e)ñrim biligim(i)zni köñülümüzni bo dört türlüğ t(e)ñrilerde agıtd(i)m(i)z erser, ornınta kamşat<t>(i)m(i)z erser teñri tamgası buzultı erser, amtı t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza “ Tanrım bilgimizi, gönlümüzü bu dört türlü tanrılardan başka tarafa yönelttiyse, yerinden oynattıysak, tanrı damgası bozulduysa, şimdi tanrım günahlardan arınmayı dileriz.” (HU II.A/222-229, s. 86)

tegin- “duçar olmak, kabullenmek; yaklaşmak, erişmek, sevk olunmak; saygı ve hürmetle bir şey yapmak, ceht ve say etmek; hissetmek” anlamlarındaki fiil (Caferoğlu, 2011: 230-232) için, Ş. Tekin “cehdetmek, kabullenmek, duçar olmak, hürmetle bir şey yapmak” anlamlarını (Ş. Tekin, 1960: 471); Ayazlı, “varmak, ulaşmak, yerine getirmek” anlamlarını (Ayazlı, 2012: 343); Hamilton, “saygılı bir biçimde yapmak, ulaşmak, karşılaşmak, maruz kalmak, uğramak” anlamlarını (Hamilton, 2011: 217) kaydetmiştir. Marcel Erdal, *tegin-* fiilinin *ötün-* fiili ile birlikte daha düşük statüde olan kişiler için kullanıldığını ve fiilin eylemleri bildirirken kullanıldığını belirtir (Erdal, 2004: 528). Eraslan *tegin-* “erişmek fiilinin, esas fiilde belirtilen hareketin hürmetle yapıldığını, yapılmak istenildiğini, lütfen yapıldığını, yapılmaya kalkışıldığını ifade ettiğini belirtir (Eraslan, 2012: 446). Clauson, *tegin-* fiilinin Budist metinlerdeki teknik terimlerden *vedanā* için kullanıldığını ve his, kavrayış, alçak gönüllülük anlamlarını kaydeder ve dolaylı olarak *yarlıka-* fiilinin zıddı olduğunu, -u/-ü zarf-fiil ekiyle birlikte bir şeyi yapmaya gözü kesmek manasında kullanıldığını belirtir ve bu kullanım için *okıyu tegindim, ötünü teginürmen* gibi örnekler verir (Clauson, 1972: 484). *tegin-* fiilinin de Eski Uygur Türkçesi metinlerinde hem asıl fiil hem de tasvirî fiil olarak kullanıldığı görülmektedir. Dönem eserlerinde kullanımı şu şekildedir:

tegin- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı örnekler:

bir kata nom eşidip alku nızvanlarıg arıtıp arhant kutıña teginti ..“Bir defa vaaz dinleyip bütün ihtirasları temizleyip aziz kutuna ulaştı.” (M, XIX. Bölüm, 56. ? =125 216/13-15, s. 113)

inçe tēp kut koltı men ulug küsüşin bu çintameni.. erdini alıp siziñe poşı bēür men siz kaçan burhan kutın bulsar siz meni tētmeñ kutgarıñ siziñe kutuñuzta bu suylug etözde ozalım kurtulmağ.. yol-ka teginelim.. Şöyle diyerek kut diledi: Ben büyük bir istekle bu cintāmañı mücevherini alıp size sadaka veriyorum. Siz Buddha'nın kutunu ne zaman bulursanız beni bırakmayın, kurtarın! Sizin kutunuzda bu suçlu vücuttan kaçalım, kurtuluş yoluna ulaşalım.” (PK LI, C 2/LII, C 1, s. 52)

ol üdün kadını kan borlukçısı tēginig körüp inçe tēp sakıntı içgerü-lüg edgü yemişig kuş-lar artatır üçün turkaru kınka teginür men amtı bu erig eliteyin borlukumın közedziün anta açınayın tēp “O sırada kayınpederi hanın bahçıvanı prensi görüp şöyle düşündü: Saraydaki iyi yemişi kuşlar berbat ettiği için durmadan cezaya uğruyorum, şimdi bu kişiyi götüreyim, bağımy gözetisin, orada bakayım” (PK LXX II, C 3/PK LXXIII, C 1, s. 62-63)

tegin- fiilinin yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığı örnekler

kılmış ayig kılınçlarımın barça-nı ökünü bilinü kşanti ötünü teginür m(e)n ..“Yaptığım kötü davranışlarımın hepsini itiraf ederek, pişman olarak tövbe ederim.” (AY 138, III.6b./4-6, s. 32)

yene bo muntag buyan evirmek-lig tıtag-tın ötgürü ötlüm tör(ü)miş buyan edgü kılınç-larig yme burkan kutınga ok evire teginür m(e)n ..“Yine bu şekilde sevabın tecvihinden meydana gelmiş iyi güzel davranışları da Buddha kutuna çevirip ulaştırıyorum.” (AY 171, III.23a./3-6, s. 57)

ol üdün ol kamag ulug tērin kuvrag tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan y(a)rlıgın töz töpülerinte tuta teginip ertingü uz ögrünç-lüg sevinç-lig bolu tegindiler :: “O zaman o bütün yüce topluluk eksiksiz bilge tanrı tanrısı Buddhanın buyruğunu başlarında saygıyla tutup, son derece sevinçli, mutlu oldular.” (AY 198, III. 36b./23, AY 199, III.37a./1-5, s. 78-79)

siz taplamış edgü törü toku taplayu teginür men “Sizin tasdiklediğiniz iyi âdet ve merasimleri kabul edip yapıyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/1-2, s. 65)

burkan kutıña ulug umug tuta teginür men “Buddha kutuna büyük umut besliyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/2-3, s. 65)

yarlıka¹, Clauson, *yarlıka-* fiilinin temelde aşağı derecede olan kimseye emirleri bildirmek için, yarlıg yarlıka- şeklinde yarlıg kelimesinin merhametli, şefkatli anlamından dolayı merhametli, şefkatli anlamında; -u/-ü zarf-fiili ile bir şey yapmaktan memnun olmak

¹ yarlıka- fiili için ayrıca bk. Mustafa Öner, *Yarlık Sözü Hakkında*, Türkçe Yazıları, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s. 247-251, Hatice Şirin, *Kül Tigin Yazıtı Notları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 119-121, Mehmet Vefa Nalbant, *Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi*, Turkish Studies, 8/9, s. 327-341.

anlamında kullanıldığını belirtir ve –u/-ü zarf-fiil ekiyle birlikte kullanımı için (*adırlığı*) *yazukumıznu boşuyu yarlıkazunlar* örneğini verir (Clauson, 1972: 968). Marcel Erdal, *yarlıka-* fiiline sosyal yapıyı yansıtan fiiller başlığı altında yer vererek, bu fiilin yardımcı fiil olarak kullanıldığında anlamının “bir şeyi kibar bir şekilde yapmak” olduğunu, asıl fiil olarak kullanıldığında ise anlamının “bir kişiye merhamet etmek” olduğunu belirtir. Özellikle birisine saygı, hürmet duyulduğunda ve kibar olmak istendiğinde bu fiilin kullanıldığını ve öznenin sosyal statüsünü belirleyen fiillerden birisi olduğunu kaydeder (Erdal, 2004: 528). Caferoğlu, *yarlıka-* fiili için “buyurmak, vaaz vermek, öğüt vermek, haşmetle yapmak; iltifat etmek, şefkat göstermek anlamlarını verir (Caferoğlu, 2011: 287). Bu fiil, Ş. Tekin tarafından bu anlamlara ek olarak tavsiye etmek anlamıyla (Tekin, 1960: 503); Ayazlı tarafından, “buyurmak, açıklamak” anlamlarıyla (Ayazlı, 2012: 360); Hamilton tarafından, “(bir üst söz konusu olduğunda) dile getirmek, buyurmak, izin vermek, söylemek, düşünmek, yapmak” anlamlarıyla (Hamilton, 2011: 230); Ölmez tarafından, “buyurmak, emretmek, lütfetmek, lütufta bulunmak anlamlarıyla (Ölmez, 2017: 561) kaydedilmiştir. Aysu Ata, Karahanlı Türkçesinde *yarlıg* sözcüğünün “Tanrı buyruğu, emir, ferman, izin, yoksul, fakir” gibi anlamlara geldiğini, Kur’an tercümelerinde *yarlıg* isminden türemiş *yarlıka-* fiili ve bu gövdeden türetilmiş *yarlıkaglı* “merhamet edici”, *yarlıkagan* “merhametli” sözcüklerinin ve yine *yarlıg* ismiyle kurulmuş *yarlıg id-* “vahyetmek, vahiy göndermek”, *yarlıg tegür-* “vahyolunmak”, *yarlıg tutuglu* “emirlere boyun eğen”, *yarlıgdın çık-* “yoldan çıkmak”, *yarlıg bër-* “emir vermek” gibi birleşik fiillerin kullanıldığını kaydeder (Ata, 2004: 757-762). Eraslan, “buyurmak, bağışlamak” anlamındaki bu fiilin esas fiilde belirtilen hareketin buyrulduğunu, lütfen yapıldığını, haşmetle yapıldığını belirttiğini ifade eder (Eraslan, 2012: 447). Şinasi Tekin, saygı bildiren *tegin-*, *ötün-* ve *yarlıka-* fiillerinin bazen, esas fiil olmaksızın ‘hürmetle haşmetle bir şey yapmak veya olmak’ manasında tek başına da kullanılabildiğini ve bu gibi hallerde kastedilen fiilin, cümlenin gelişinden çıkarılacağını kaydeder (Tekin 1992: 98). Eski Uygur Türkçesi döneminde hem asıl fiil hem yarı tasvirî fiil olarak kullanılan *yarlıka-* fiilinin dönem eserlerindeki kullanımları şu şekildedir:

yarlıka- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı örnekler:

ötrü barsar bargıl tęp yarlıkadı..“O zaman gidersen git diye buyurdu.” (PK XXX, C 3, s. 41)

anın m(e)n kirtü-din kelmiş öngi öngi b(e)lgü-lerin tutmak-ıg öngi öngi b(e)lgü-lerin öçmekig y(a)rılıkayur m(e)n ..“Bu yüzden ben gerçeklikten gelmiş farklı farklı işaretlerle tutmayı, farklı farklı işaretlerle yok olmayı buyuruyorum.” (AY 144, III.9b./22-23, AY 145, III.10a./1-2, s. 38)

kırzk-ün tęp yarlıkadı..“Girsin diye buyurdu.” (PK XLV, C 2, s. 49)

anı bo yörügüg tutup munçulayu ulug asıgın körüp ökünmek yalbarmak kşanti kılmak üz-e anın ağır ayıg kılınçlıg kkir tapça-ların birtem öçürmekin arımak-ın y(a)rılıkayur m(e)n :: :: “Onun için bu açıklamayı yerine getirip, bu şekilde büyük faydasını görüp pişman olmak, yalvarmak, af dilemekle, böylece kötü davranışlı, kirli lekelerini, toptan yok etmeyi, temizlemeyi buyuruyorum.” (AY 146, III.10b./20-23, AY 147, III.11a./1-2, s. 39)

teñri teñrиси burkan gautami katun ogrınta yiti türlüg sañalamban atlıg buyan bökteg kılmaknuñ utlısın tüşin kiñüri yarlıkadı ..“Tanrı Tanrısı Burkan Gautami kraliçe sebebiyle yedi türlü Samghalambana adlı sevap, iyi amel kılmanın karşılığını, mükâfatını ayrıntılı bir şekilde buyurdu.” (M III. Bölüm, 25. 13 =118/1-4, s. 74)

ötrü teñri teñrиси burkan bodı söğüt tenrисиñe inçe tęp yarlıkadı tözün teñri kıziya “Sonra tanrılar tanrısı Buddha bodhi ağaç tanrısına şöyle buyurdu: Ey asil tanrı kıızı!” (OB/12, 12-14, s. 21)

ol üdüñ teñri teñrиси burkan bodı söğüt teñrисиñe inçe tęp yarlıkadı tözün teñri kıziya “O zaman tanrılar tanrısı Buddha bodhi ağaç tanrısına şöyle buyurdu: “Ey asil tanrı kıızı!” (OB/14, 11-14, s. 23)

yarlıka- fiilinin yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığı örnekler:

köñülinge muñadıp tañlap terkin yegirmi ulug yana biltürü yarlıkadı “Gönlü sıkılıp, şaşırıp derhal yirmi büyük fil verdimemi buyurdu.” (OB/20, 1-2, s. 28)

ol arıgın kelmiş ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı altı yüz sekiz on koti kalp üdüñ bo yertinçüde turu y(a)rılıkap tnl(i)glarka ulug asıg tusu kılı y(a)rılıkadı..“O, temiz olarak gelmiş, saygıya değer, gerçek, doğru, düz sezişli, altı yüz seksen kolti devir, zaman bu yeryüzünde durup, buyurup canlılara yüce fayda kılıp buyurdu.” (AY 185, III.30a./13-17, s. 68)

anı üçün tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrиси burhan beş çaxşapt on karmaptlar içinte bu özlüglerig ölmekke çaxşapt-ıg baş-ta uru y(a)rılıkadı. “Onun için eksiksiz bilge tanrı tanrısı Buddha beş şikşapada² on karmapatha içinde bu canlıları öldürmeye şikşapada akideleri başta olmak üzere emretti.” (AY/21, 8-13, s. 62)

neng inçip nirvan-ka kirü y(a)rılıkamatın yertinçü-de ür keç uzun üdüñ mengün turu y(a)rılıkap alku tnl(i)g oğlan-ların kop emgeklerintin ozguru kutgaru y(a)rılıkap alkinmak-sız tükemeksiz inçgü mengi üz-e kamağ-u-nı bir teg inçgü-lüg mengi-lig kılı y(a)rılıkazun-lar ::

² Hacer Tokyürek *Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi* adlı çalışmasında biş çaxşapat “beş şikşapada/on çaxşapat “on şikşapada” hakkında şu bilgilere yer verir: “Bu terim Budizmde rahiplerin uyması gereken beş ve on yasağı yani on emri ifade eder. Buna göre, öldürmemek, çalmamak, zina etmemek, yalan söylememek, sarhoşluk verici içkileri içmemek, saati dışında yemek yememek, etkileyici parfüm kullanmamak, yüksek terde uyumamak, şarkı söylememek, dans etmemek ve altın, gümüş gibi değerli eşyalardan kendini korumaktır.”

“Sonra asla Nirvâna’ya girmeye lütfetmeden yeryüzünde uzun süre, ebedi kalıp, bütün canlıları bütün eziyetlerinden kurtarıp, sonsuz, tükenmeyen rahat, huzurla hepsini ayrı rahat, huzurlu duruma getirsinler.” (AY 160, III.17b./4-12, s. 48)

ol arığın kelmiş ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı altı yüz sekiz on koti kalp üdün bo yertinçüde turu y(a)rılıkap tınl(i)glarka ulug asıg tusu kılı y(a)rılıkadı..“O, temiz olarak gelmiş, saygıya değer, gerçek, doğru, düz sezişli, altı yüz seksen kolti devir, zaman bu yeryüzünde durup, buyurup canlılara yüce fayda kılıp buyurdu.” (AY 185, III.30a./13-17, s. 68)

muntada ulatı üküş türlüğ ulug yarlıka(nçu)çı bilig küçinte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıkadı “Bunlardan başka çok türlü yüce merhametli bilgi sayesinde sayısız canlılara fayda kılarak hizmet etti.” (M 4 = 2d 255/6-10, s. 45)

ötrü ayagka tegimlig maytrı burkan anası katunta ulatı teñridem kuvragka togmak ölmek tüşmek taymak örtenmek sınımakta ulatı emgeklerig ukıtu yarlıkar ...“Sonra hürmete layık Maitreya Buddha annesine ve ilahi cemaate doğmak, ölmek, düşmek, kaymak, alevlenmek, kırılmak ve diğer eziyetleri haşmetle anlatır.” (M, XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/3-9, s. 165)

emgek tıtagın emgek öçmekin emgek öçmekiñe bargulug sekiz türlüğ tözün yolug ukıtp eki yegirmi nayut sanı teñri kuvragı birle anası katunug kutka tegürü yarlıkar ... “Acının sebebinin, acının ortadan kalkmasını götüren sekiz türlü asil yolu anlatıp on iki nayuta sayısınca tanrılar cemaati ile anası hanımı kuta haşmetle ulaştırır.” (M, XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/9-15, s. 165)

yükün- fiili ile ilgili olarak Şirin, *Kül Tigin Yazıtı Notlar* adlı eserinde şu bilgileri verir: “yükün- fiili ‘saymak, saygı göstermek, hürmet etmek’ anlamından ‘boyun eğmek, biat etmek, bir kimsenin veya bir yönetimin egemenliğini tanımak’ mecazını kazanmıştır. Teñrici, Budist ve Manihaist metinlerde “ibadet etmek” İslami dönem eserlerinde “secde etmek” anlamlarıyla kullanıldı. Sözcüğün anlam dünyasındaki ‘reveransla eğilmek’, Eski Uygurcada ‘(saygıyla) selam vermek’ karşılığında kullanımını da sağlar” (Şirin, 2015: 155-156). Clauson, *yükün-* fiilinin “boyun eğmek, birisine hürmet etmek, ibadet etmek” anlamlarına yer vermiştir (Clauson, 1972: 913). Marcel Erdal, sosyal yapıyı yansıtan yardımcı fiiller başlığı altında *ötün-*, *tegin-* ve *yarlıka-* fiillerine yer vermiş, *yükün-* fiilinden bahsetmemiştir. Engin Çetin, *Orhon Yazıtlarında ‘İtaat’ Kavramı* adlı çalışmasında itaat olgusunun *isteyerek itaat* ve *istemeyerek itaat* şeklinde olduğunu belirtir ve *yükün-* “bir yenilgi sonucunda itaat etmek” fiiline istemeyerek (zorla) itaat başlığı içerisinde *içik-*, *iş küç bir-* fiilleriyle birlikte yer verir. (Çetin, 2009: 831-832). Saygı bildiren yarı tasvirî fiillerden birisi olan *yükün-* fiili Caferoğlu tarafından “secde etmek, eğilmek, tazim etmek, ululamak, ihtirama durmak” anlamlarıyla (Caferoğlu,

2011: 306); Ölmez tarafından “secde etmek, saygı ile eğilmek, saygı göstermek amacıyla eğilmek” anlamlarıyla (Ölmez, 2017: 566); Ş. Tekin tarafından “eğilmek, secde etmek” anlamlarıyla (Ş. Tekin, 1960: 515); Ayazlı tarafından “hürmet etmek” anlamıyla (Ayazlı, 2012: 335) kaydedilmiştir. Eraslan, *yükün-* “saygıyla eğilmek” fiilinin esas fiilde belirtilen hareketin saygıyla yapıldığını ifade ettiğini belirtir (Eraslan, 2012: 448). *yükün-* fiilinin Eski Uygur Türkçesindeki hem asıl fiil hem de saygı bildiren yarı tasvirî fiil olarak kullanımları şu şekildedir:

yükün- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı örnekler:

ol dyan bilge biligingizke yükünür biz “Sizin bu istiğrak hikmetinize secde ederiz” (M 39.10, 16-17, s. 91)

enetkek êteki vaybaş şastar yaratdaçı karungrivi sangabtri gunaprabhi manoratide ulatı bakşılar kutıña yükünür men “Hindistan ülkesindeki Vaibhāşika adlı eseri düzenleyecek Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha, Manaratha’dan başka üstatların kutuna secde ederim.” (M 3. 13 = 4/46-49, s. 44)

alku tirig tınlıg ödüş özlüg tınlıglar siziye yüküntiler ..“Bütün canlı varlıklar, nemli canlılar size secde ettiler.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 22-24, s. 91)

oom suvastisidam çinkirtü ulug erdini bahşı kutınga yükünür men “Om Suasti sade, gerçek, doğru, büyük cevher, üstat saadetine secde ederim.” (T/1-2, s. 54)

yükün- fiilinin yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığı örnekler:

kim hormuzta tengrite ulatı ulug küçlüg tengriler kirit atlıg dıdımlıg başları öze yenchürü töpün yükünmiş tözün bursong kuvrag erdini kutınga men kirtülüg upası boz bay tirek yidleg birle elgimizni kavısurup töpümin yerke tegürüp ayayu ağırlayu yenchürü yükünür men “Tanrı Hormuzta ve öteki büyük, güçlü tanrılar, Kirita denen taşlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz.” (M 2.12, 52-61, s. 43)

yétinç yme söde b(e)rü êki agulug yol başıña tamu kap(i)gıña azguruglı yolka kim têsar, bir igid nomug törög tutugma, êkinti yme yekke t(e)ñri tēpen yükünç yükünügme, söde b(e)rü t(e)ñrim kertü t(e)ñrig arıg nomug bilmetin ukmatın, burhanlar arıg dendarlar nomlasar kertkünmed(i)n t(e)rtrü yine ig(i)deyü teñriçi men nomçı men t(e)gmeke artızıp anıñ savın alıp neçe yañ(i)lu bacak baçad(i)m(i)z erser, neçe yañ(i)lu yüküntümüz erser neçe yañ(i)lu puşi bër(i)m(i)z erser, yme buyan bügteg kılur biz tēp yañ(i)lu neçe anıg kılınç kalt(i)m(i)z erser yme yekke içgekke t(e)ñri tēpen tınl(i)g(i)g tural(i)g(i)g ölürip yüküntümüz erser, yme burhan tēpen

igid nomka uduntumuz tap(i)nt(i)m(i)z erser, kut kolu yüküntümüz erser, t(e)ñrike yazınıp yekke tap(i)nt(i)miz erser, t(e)ñrim amtı ökünür biz m(a)nastar hirza “Yedinci olarak eskiden beri iki zehirli yol başına cehennem kapısına, saptıran yola (nasıl girilir?) diye kim söylese, birinci olarak yalan öğretiyi savunmak, ikinci olarak şeytana tanrı diyerek secde etmek, tanrım gerçek tanrıyı, temiz öğretiyi bilmeden, anlamadan temiz rahipler öğretseler, onlara inanmadan aksine yalan söyleyerek “tanrıya hizmet edenim, vaizim” diyenlere aldanıp onların sözüyle ne kadar yanılıp secde ettiyse, ne kadar yanılıp sadaka verdiyse, yine sevap işliyoruz diye yanılıp ne kadar kötü davranış kıldıysak, yine şeytana, iblise tanrı diyerek canlıları, mahlukları öldürüp secde ettiyse, Buddha diyerek yalan öğretilere saygı gösterip taptıysak, kut isteyerek secde ettiyse, tanrıya (karşı) günah işleyip, şeytana taptıysak, tanrım, şimdi pişman oluruz.” (HU II. A/162-193, s. 84-85)

budarakışit srvarakışiti ajokrakışiti olarka yme yënçürü yükünür men “Budharaksita, Sarvaraksita, Aşbaraksita’ya onlara da hürmet ederek secde ederim.” (M 3. 13 = 4/55-61, s. 45)

Eski Uygur Türkçesi döneminde Türkçenin tarihî devirlerinde asıl fiil olarak kullanılan pek çok tasvirî fiil ile karşılaşılacaktır. Bu birleşik fiillerin bazıları Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında yer alan tasvir fiilleri olarak genellikle *yeterlik*, *tezlik*, *sürerlik* ve *yaklaşma* fiilleri olarak karşımıza çıkar: *bër-*, *u-*, *tur-*. Bu yardımcı fiillerin dışında Eski Uygur Türkçesi döneminde hem asıl fiil hem de yarı tasvirî fiil, bazı araştırmacıların adlandırmasıyla doğrudan tasvirî fiil olarak kullanılan yukarıda listelenen *al-*, *alk-*, *anun-*, *bar-*, *bër-*, *bil-*, *bol-*, *bultuk-*, *id-*, *kal-*, *kel-*, *kılın-*, *kod-*, *küse-*, *ugra-*, *ötün-*, *sakın-*, *tegin-*, *titin-*, *tut-*, *tüket-*, *una-*, *yarlıka* (<yarlıgka-), *yat-*, *yorı-*, *yükün-*, (*köngül*) *örit-*, (*küsü*) *örit-*, (*teyimlig*) *bol-* gibi fiiller sık kullanılmıştır. Bu tasvirî fiiller içerisinde de *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* fiilleri asıl fiilde belirtilen hareketin hürmet ile yapıldığını belirten saygı bildiren yarı tasvir fiilleri olarak karşımıza çıkar. Saygı bildiren bu yardımcı fiiller arasında *yarlıka-* fiili diğer üç fiilden farklı olarak öznenin daha üst statüde olduğu durumlarda kullanılır. Saygı bildiren fiiller yarı tasvirî fiil olarak kullanıldığında Fiil + Zarf-Fiil + Fiil kuruluşundadır. Bu kuruluşun dışında bu dört fiilin asıl fiil olarak kullanımı da Eski Uygur Türkçesi eserlerinde yaygındır.

Kısaltmalar

AB: Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi

AY: Altun Yaruk

HU: Huastuanift

M: Matyrisimit

OB: Bayagut Oğlu Otacı Bey Hikâyesi

PK: Prens Kalyānamkara ve Papamkara

T: Ein Uigurisches Totenbuch

TT: Türkische-Turfan Texte I

TT4: Türkische Turfan Texte IV

Kaynaklar

- ATA, A. (2004). *İlk Kur'an Tercümesi. Karahanlı Türkçesi, Giriş, Dizin, Notlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur, 6. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANG, W. ve GABAİN, A. V. (1929-1931). *Türkische Turfan-Texte, I-V, SBAW*.
- BANG, W. ve GABAİN, A. V. (1931). *Analytischer Index zu den fünfersten Stückender Türkische Turfan-Texte. SBAW*.
- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BERBERCAN, M. T. (2013). *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikâyesi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- BİLGEGİL, M. K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- ÇETİN, E. (2009). Orhon Yazıtlarında 'İtaat' Kavramı. *Turkish Studies*, 4(8).
- ÇETİN, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*. Adana: Karahan Kitabevi.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri Fiiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 49-50.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- ERGİN, M. (1997). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- EROL, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GABAİN, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri (çev. Mehmet Akalın)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GULCALI, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'da "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMILTON, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyānamkara ve Pāpamkara*, (Çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan). Ankara: Simurg Yayınları.
- HAMILTON, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Türkçe Çeviri: Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NALBANT, M. V. (2013). Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi. *Turkish Studies*, 8(9), 327-341.
- ÖLMEZ, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarṇaprabhasasūtra):I*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- ÖLMEZ, M. (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖNER, M. (2011). *Türkçe Yazıları*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖZBAY, B. (2014). *Huastuanift. Maniheist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II., Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāṣikatarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı* (2. Cilt). Ankara: TKAE Yayınları, 69-119.
- TEKİN, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TOKYÜREK, H. (2012). Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi. *Turkish Studies*, 7(4).
- ZIEME, P. ve Kara, G. (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch*. Budapeşt: Akadémiakıadó.